

CoRPS

Zelfzorgactiviteiten bij chronisch hartfalen

Het belang (van psychologische factoren)

Center of Research
on Psychology
in Somatic diseases

Dionne E.F. Kessing, MSc

NVHVV - Het falende hart in beweging

Scholingsdag 21 april 2015

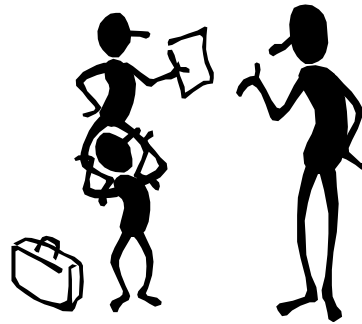
Met dank aan

Co-auteurs:

Johan Denollet, PhD¹

Jos Widdershoven, MD PhD^{1,2}

Nina Kupper, PhD¹

¹ Tilburg University, Center of Research on Psychology in Somatic diseases (CoRPS), the Netherlands

² TweeSteden Hospital Tilburg/Waalwijk, Department of Cardiology, the Netherlands

Financiering door NWO

Nederlandse ziekenhuizen:

Amphia Hospital, Breda

St. Elisabeth Hospital, Tilburg

TweeSteden Hospital, Tilburg

ZorgSaam Hospital, Terneuzen

In wetenschap:

heart failure self-care

=

“A naturalistic decision-making process of maintaining health through positive health practices (self-care maintenance) and managing illness and disease (self-care management)”

Nederlandse vertaling: zelfzorg (let op: breder begrip!)

Een aantal stellingen (ja = hand omhoog)

- De mate waarin een patiënt zelfzorgactiviteiten uitvoert is gebaseerd op een bewust besluitvormingsproces
- Depressie hangt samen met slechte zelfzorg
- Angst leidt tot goede zelfzorg
- Matige zelfzorg wordt veroorzaakt door een gebrek aan motivatie

Ervaring van een patiënt

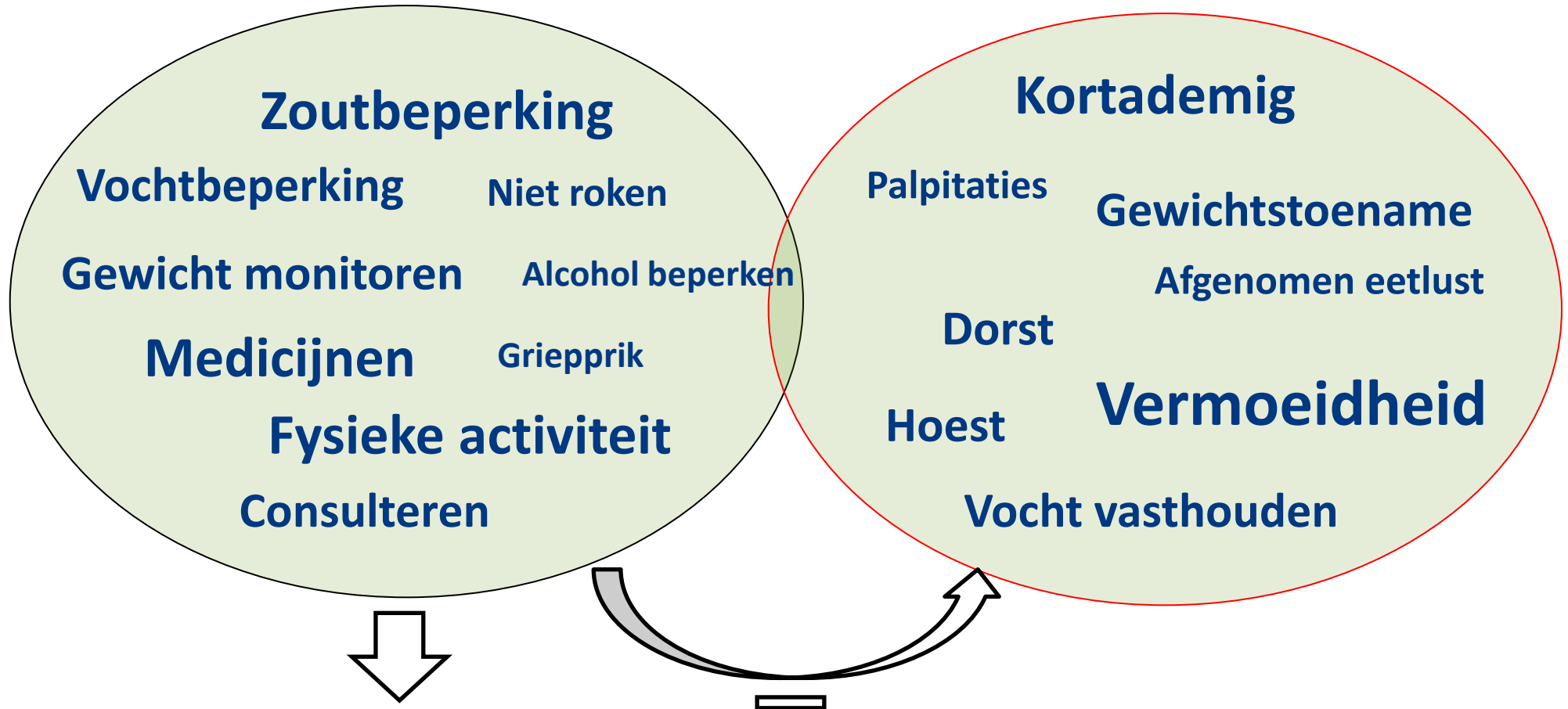
- <https://www.youtube.com/watch?v=P-NqPL5ack0>

Leefregels / -adviezen

HF symptomen

Management

Gezondheidsbehoud

- Slechte zelfzorg belangrijke oorzaak van HF gerelateerde ziekenhuisopnames¹
- Kennis over zelfzorg alleen is onvoldoende
- Beweging en gewicht /symptomen monitoren meest problematisch²
- HF patiënt = manager

¹Formiga et al. Int J Cardiol. 2007; 153(2):245-52

²Jaarsma et al. Patient Educ Couns. 2013;92(1): 114-20

Complicerende factoren van zelfzorg¹

- Co-morbiditeiten (o.a. diabetes, COPD, nierfalen)
- Cognitieve stoornissen
- Slechte functionele status / ADL beperkingen
- Beperkte health literacy (=gezondheidsvaardig)
- Sociale isolatie / gebrek sociale steun
- Lage SES
- Slaapstoornissen
- Angst, depressie: evidentie?

I - Vermoeidheid en zelfzorg

Fatigue and self-care in patients with chronic heart failure

Dionne Kessing¹, Johan Denollet¹, Jos Widdershoven^{1,2}
and Nina Kupper¹

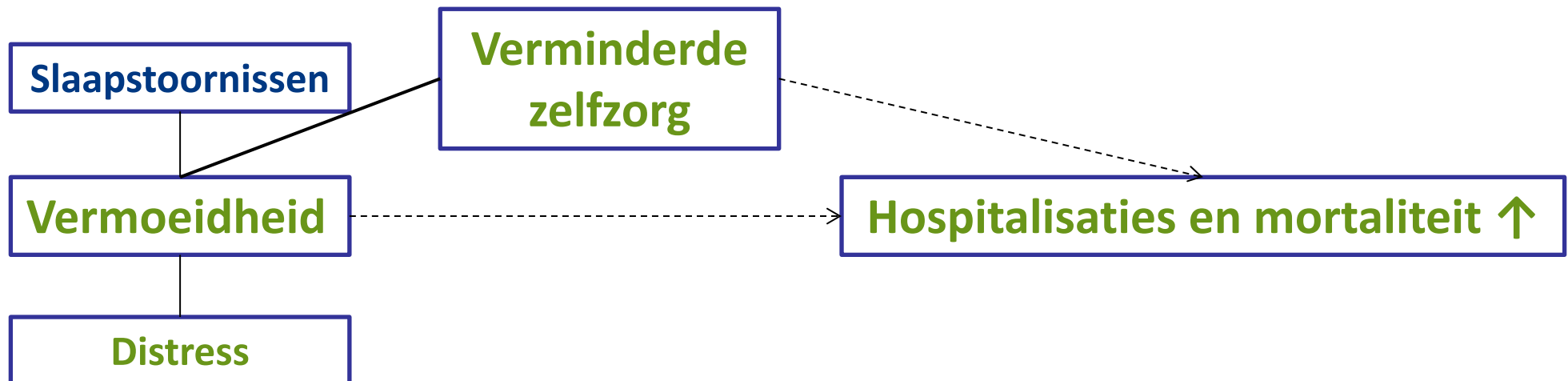
European Journal of Cardiovascular Nursing
1-8
© The European Society of Cardiology 2015
Reprints and permissions:
sagepub.co.uk/journalsPermissions.nav
DOI: 10.1177/1474515115575834
cnu.sagepub.com
SAGE

Vermoeidheid

=

Veelvoorkomend, echter
complex en relatief
weinig bestudeerd
fenomeen

Hypothetisch model:

Longitudinale studie - methode

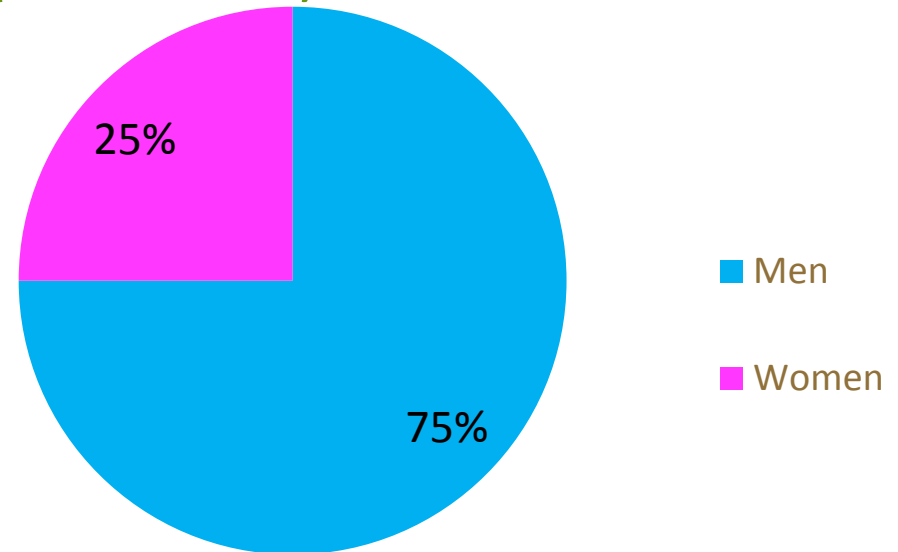
- 545 patiënten met chronisch HF (NYHA I-III)

- Gem. leeftijd 66 ± 10 years

- Multicenter

- Baseline, 12-, & 18 maanden follow-up

- Algemene vermoeidheid (FAS)¹ vs. inspanningsvermoeidheid (DEFS)²

1. Michielsen HJ, et al. Psychometric qualities of [...]. *Psychosom Res.* 2003; 54(4):345-52

2. Tiesinga LJ, et al. DUFs and DEFS: development, reliability [...]. *Int J Nurs Stud.* 1998; 35(1-2):115-23.

- Zelfzorg: EHFScB-9 ¹
  - Ik eet zoutbeperkt
  - Ik weeg mezelf iedere dag
  - Ik beperk de hoeveelheid vocht die ik drink (niet meer dan 1,5-2,5 liter per dag)
  - Ik neem mijn medicatie zoals voorgeschreven
  - Ik doe regelmatig aan lichaamsbeweging
  - Als ik binnen een week meer dan 2 kilo in gewicht aankom / mijn benen of voeten dikker worden dan gewoonlijk / ik me toenemend vermoeid voel / ik toenemend kortademig word, dan neem ik contact op met mijn dokter of verpleegkundige
- Slaapproblemen (HCS)², angst/depressie (SAD)₄ 3

1. Jaarsma T et al. The European Heart [...]. *Eur J Heart Fail.* 2009 Jan;11(1):99-105.

2. Denollet J. Health complaints [...]. *Psychosom Med.* 1994 Sep-Oct;56(5):463-74.

3. Denollet J, et al. Recognizing increased risk [...]. *Psychother Psychosom.* 2006;75(6):346-52.

Table 1. Baseline characteristics for total sample and their univariate relationships with general and exertion fatigue.

	Total (n=545)	General fatigue		Exertion fatigue	
		t	p-value	t	p value
Socio-demographic variables					
Age, mean±SD (years)	66.2±9.6	r=0.01	0.84	r=0.11	0.01
Sex (male)	408 (75)	-3.10	0.002	-5.58	<0.001
Having a partner	406 (75)	-0.01	0.99	-2.12	0.04
Currently working	77 (14)	-2.52	0.01	-5.61	<0.001
Primary school or less	191 (35)	2.14	0.03	3.45	0.001
Clinical variables					
Aetiology (ischaemic)	317 (58)	0.14	0.89	0.19	0.85
LVEF, mean±SD	31.7±7.1	r=-.10	0.03	r=-0.07	0.11
NYHA function class III-IV	173 (32)	6.80	<0.001	8.72	<0.001
Cardiac history	341 (63)	1.01	0.31	1.19	0.24
Hypercholesterolaemia	318 (58)	-1.03	0.31	-0.66	0.51
Hypertension	237 (44)	0.54	0.59	2.75	0.006
Peripheral artery disease	77 (14)	-0.57	0.57	1.20	0.23
Kidney disease	67 (12)	2.67	0.008	5.06	<0.001
Stroke/transient ischaemic attack	79 (15)	2.00	0.05	1.78	0.08
Diabetes mellitus	150 (28)	1.06	0.29	2.98	0.003
Chronic obstructive pulmonary disease	97 (18)	3.35	0.001	4.90	<0.001
Implantable device	80 (15)	2.09	0.04	2.52	0.01
Body mass index, mean±SD	28.0±5.1	r=0.07	0.13	r=0.13	0.003
Currently smoking	127 (23)	0.95	0.34	-0.53	0.60
Medication use					
ACE inhibitors/ARBs	469 (86)	0.27	0.79	0.34	0.73
Beta-blockers	366 (67)	-1.48	0.14	-2.58	0.01
Diuretics	409 (75)	3.52	<0.001	5.26	<0.001
Statins	314 (58)	-1.51	0.13	-0.81	0.42
Oral anticoagulants	274 (50)	-1.69	0.09	-1.05	0.29
Aspirin	220 (40)	0.22	0.83	0.34	0.73
Nitrates	167 (31)	2.64	0.009	4.20	<0.001
Calcium antagonists	67 (12)	-0.54	0.59	0.79	0.43
Psychotropic medication	85 (16)	6.31	<0.001	5.92	<0.001

- Verschillen in determinanten

ACE: angiotensin-converting enzyme; ARB: angiotensin receptor blockers; LVEF: left ventricular ejection fraction; NYHA: New York Heart Association; SD: standard deviation.

Note: Data are presented as n (%) unless stated otherwise. Significant statistical associations are indicated in bold.

Table 2. Determinants of compliance with self-care and consulting behaviour at baseline, 12-, and 18-month follow-up (multivariable analyses).

	Self-care (n=545)				Consulting behaviour (n=543 ^a)			
	E	t	p	95% CI	E	t	P	95% CI
General fatigue								
<i>Model 1 (unadjusted analyses)</i>								
General fatigue	0.09	2.9	0.004	0.03–0.15	0.05	2.6	0.009	0.01–0.09
<i>Model 2^b</i>								
General fatigue	0.10	3.2	0.002	0.04–0.16	0.06	2.7	0.007	0.02–0.10
<i>Model 3^b</i>								
General fatigue	0.10	2.9	0.004	0.03–0.17	0.05	2.0	0.04	0.00–0.10
Sleep problems	0.03	0.4	0.66	–0.11–0.18	0.08	1.6	0.12	–0.02–0.18
Anxiety–depression	–0.05	–0.6	0.53	–0.21–0.11	–0.03	–0.5	0.60	–0.14–0.08
Exertion fatigue								
<i>Model 1 (unadjusted analyses)</i>								
Exertion fatigue	0.05	2.3	0.02	0.01–0.10	0.04	3.0	0.003	0.02–0.07
<i>Model 2^b</i>								
Exertion fatigue	0.07	2.9	0.004	0.02–0.11	0.05	3.2	0.002	0.02–0.08
<i>Model 3^b</i>								
Exertion fatigue	0.06	2.6	0.01	0.02–0.11	0.05	2.7	0.007	0.01–0.08
Sleep problems	0.06	0.8	0.42	–0.08–0.20	0.08	1.7	0.09	–0.01–0.18
Anxiety–depression	–0.01	–0.1	0.92	–0.16–0.14	–0.02	–0.4	0.72	–0.12–0.08

CI: confidence interval; E: estimate.

Note: Higher self-care and consultation behaviour scores reflect poor functioning. The estimates of the generalized mixed models can be interpreted as unstandardized regression coefficients.

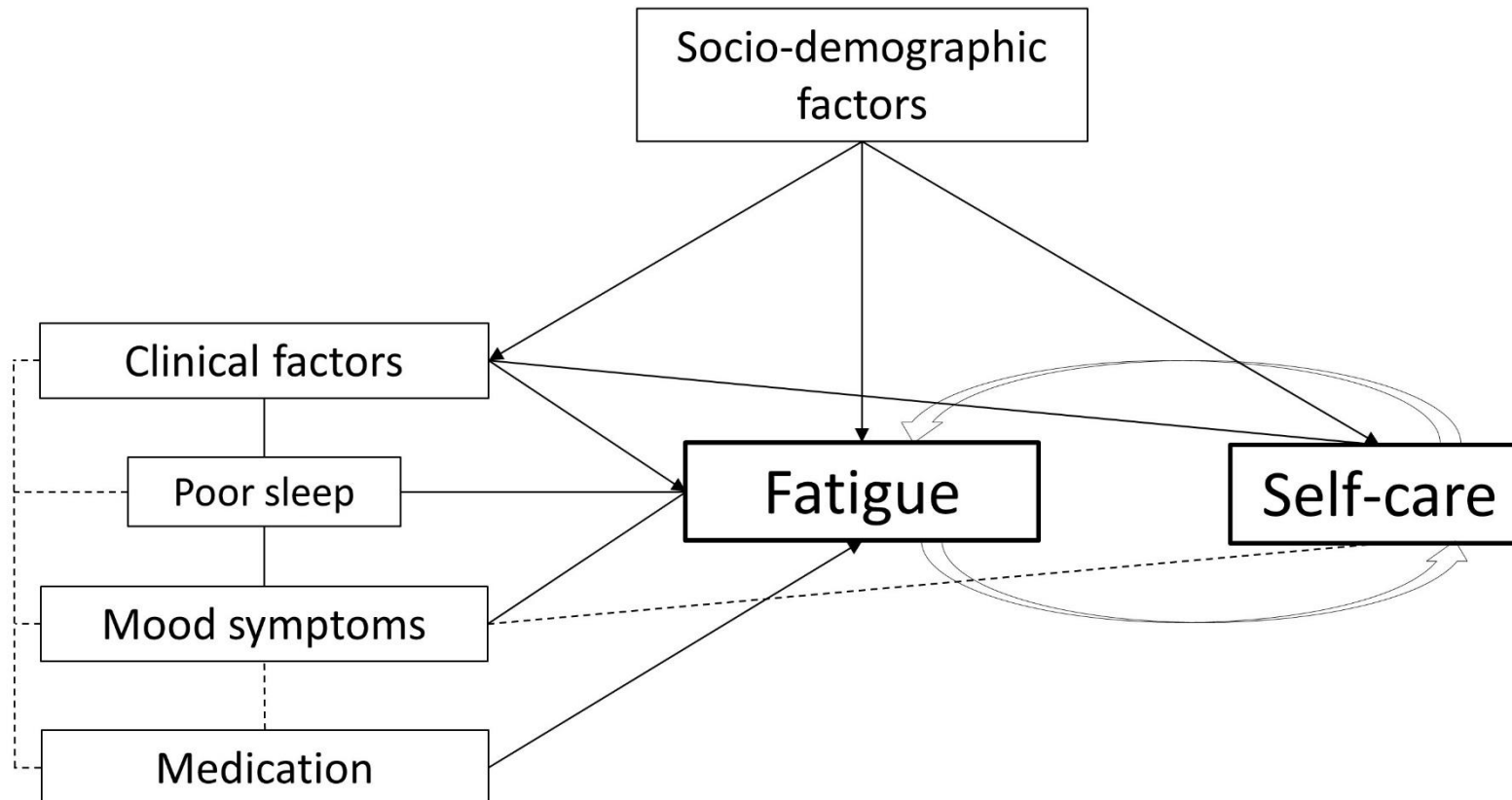
^aTwo cases had no consulting behaviour score on any of the time points.

^bCovariates tested in the model: age, male gender, no partner, employed, ≤ 8 years of education, New York Heart Association (NYHA) functional class III–IV, left ventricular ejection fraction, diabetes mellitus, chronic obstructive pulmonary disease, kidney disease and body mass index.

Belangrijkste conclusies

- **Vermoeidheid voorspelt slechtere zelfzorg**
  - Vermoeidheid gerelateerd aan slaapproblemen en angst/depressie, deze verklaren echter niet de relatie
  - Verschillende determinanten voor type vermoeidheid
- **Klinische relevantie: target vermoeidheid**
  - Vermoeidheid is multifactorieel bepaald
  - Multimodale bewegingsinterventies met toegankelijke psychosociale zorg en zelfzorg / HF educatie
  - Belang van multidisciplinair HF zorg

I - Vermoeidheid en zelfzorg

II - Psychologische factoren en zelfzorg

Psychologische factoren
(bijv. depressie, angst)

Ila. Literatuuroverzicht
Iib. Positief affect en
anhedonie

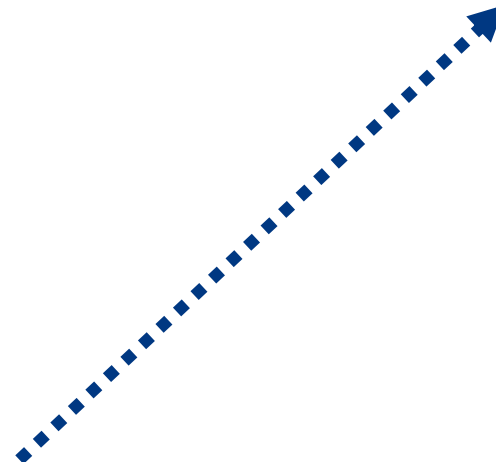

Uitkomsten

(bijv. Kwaliteit van Leven,
ziekenhuisopnames, mortaliteit)

HF zelfzorg

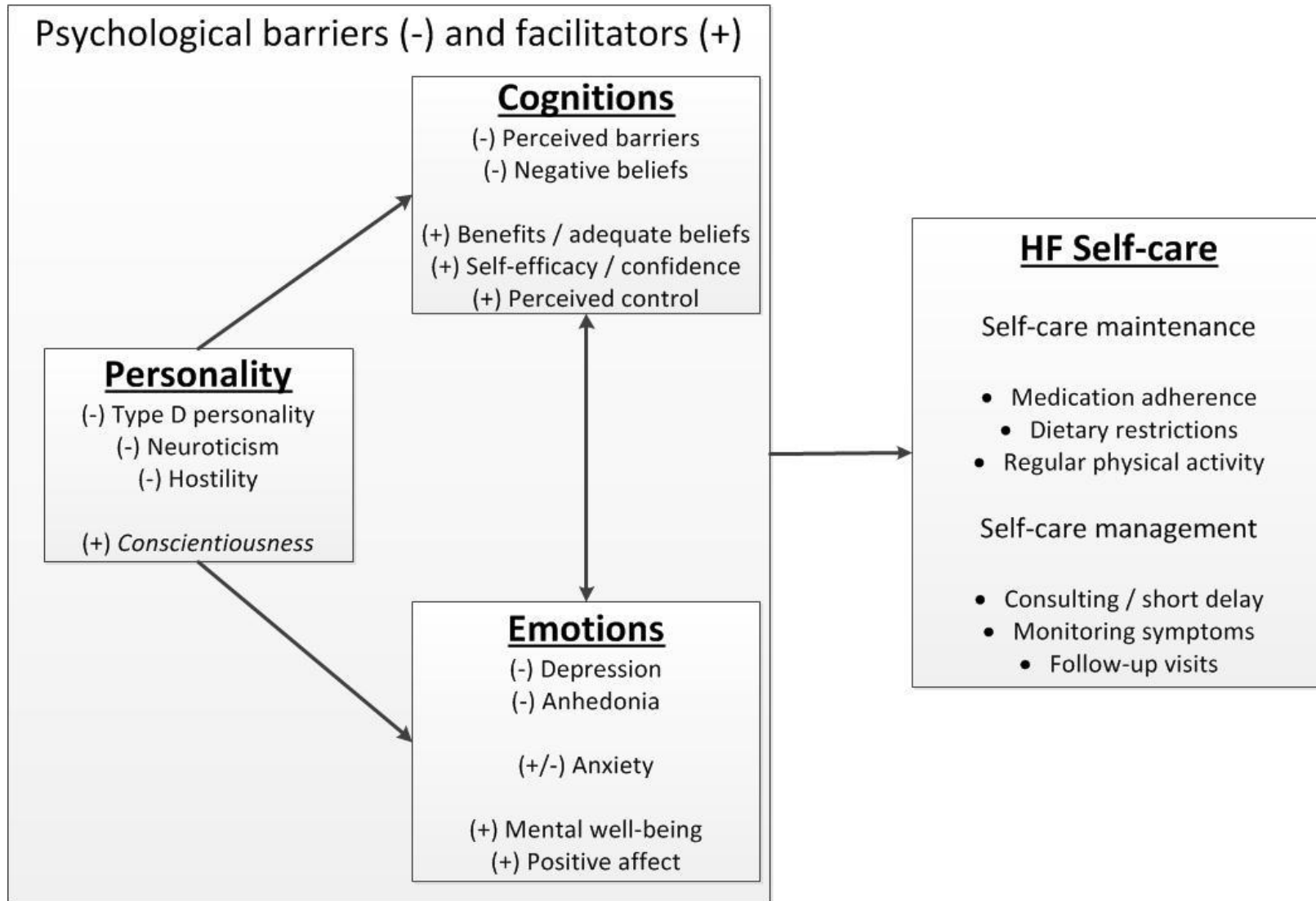
Ila - Literatuuroverzicht*

- Systematisch literatuuroverzicht 1980-2014
  - Pubmed, PsycINFO, Web of Science
- 65/2001 studies geïncludeerd
- Veel bias en heterogeniteit binnen en tussen studies
  - Selectiebias meest problematisch (67%), matige studies
  - Weinig objectieve maten
  - Verschillende methoden, moeilijk vergelijken

Psychologische determinanten van HF zelfzorg: de evidentie

- **Depressie:** inconsistente resultaten, meest robuuste relatie met fysieke (in-)activiteit en toegenomen 'delay'
- **Angst:** zowel positief als negatief gerelateerd aan zelfzorg
- **Self-efficacy:** vrij consistent gerelateerd aan betere zelfzorg
- **Cognities/overtuigingen:** afhankelijk van type cognitie en zelfzorgaspect
- **Type D persoonlijkheid (negatieve affectiviteit + sociale inhibitie):**
↓ consultatiegedrag en medicatie therapietrouw, niet gerelateerd aan zelfzorg

Conclusies literatuuroverzicht

Rol van psychologische factoren

- = COMPLEX
- Interactie tussen socio-demografische, klinische, contextuele en psychologische variabelen
  - Niet alleen HF kennis, ook persoonlijkheid, overtuigingen, barrières, emotioneel functioneren bepalen zelfzorg
- Relaties verschillen per zelfzorgaspect

IIb – Positief affect, anhedonie, depressie

Journal of Psychosomatic Research 77 (2014) 296–301

Contents lists available at ScienceDirect

Journal of Psychosomatic Research

Positive affect, anhedonia, and compliance with self-care in patients with chronic heart failure

Dionne Kessing^a, Aline J. Pelle^a, Nina Kupper^a, Balázs M. Szabó^b, Johan Denollet^{a,*}

^a Center of Research on Psychology in Somatic Diseases (CoRPS), Tilburg University, Tilburg, The Netherlands

^b Department of Cardiology, St. Elisabeth Hospital, Tilburg, The Netherlands

- Positief affect: betere cardiovasculaire gezondheid, leefstijl en fysiologie (verminderde inflammatie)
- Anhedonie = verminderde interesse en plezier in stimuli (kernsymptoom depressie; gebrek aan positief affect)

- Merendeel van studies gericht op depressie
- Positief affect en negatief affect: geen bipolair continuüm

Positief affect, anhedonie en zelfzorg

- Longitudinale studie (FU = 1 jr) naar relatie tussen positief affect, anhedonie en zelfzorg
  - Rekeninghoudend met depressie en andere covariaten
- Sample:
  - 238 stabiele HF patiënten, NYHA I-III
  - 78% mannen
  - Gem lft: 66.9 ± 8.6
  - Gem LVEF: $33.5 \pm 6.7\%$

- Geen 'gold standard' voor meten van positief affect:
  - Positive And Negative Affect Schedule (PANAS) – cognitief-motivationaleel: o.a. *attentive, interested, alert, excited, enthusiastic, determined, strong*
  - Global Mood Scale (GMS) - vitaliteit: o.a. *feeling active, lively, hard-working, sociable, dynamic*
- Anhedonie ('lack of positive affect'):
  - Subschaal Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS): o.a. *Ik kan lachen en de dingen van de vrolijke kant zien, Ik verheug me van tevoren al op dingen*

- **Depressie:**
  - Center for Epidemiological Studies Depression Scale (CES-D)
- **Zelfzorg:**
  - European Heart Failure Self-care Behaviour Scale (EHFScB-9)
- **Statistische analyse: linear mixed modeling**

Belangrijkste bevindingen

- Anhedonie was sterkste onafhankelijke predictor van verminderde zelfzorg
- Positief affect hangt samen met betere zelfzorg
  - Relatie verdween na controleren voor depressie
  - Vitaal positief affect (GMS) sterkst gerelateerd aan zelfzorg
- Verschillende relaties impliceren verschillen tussen positief affect maten

Belangrijkste limitaties van studies

- Zelfrapportage
  - Recall bias
  - Sociale wenselijkheid
  - Meet geen daadwerkelijke zelfzorg
- Oorzaak – gevolg?

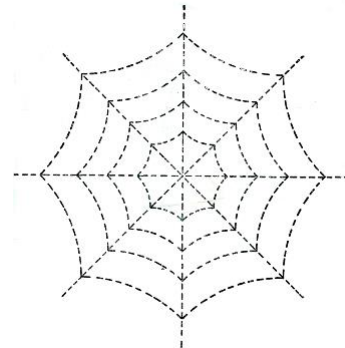
- Focusgroepen in TweeSteden ziekenhuis, Tilburg / Waalwijk
  - Belang van patiënten perspectief voor ontwikkeling psychosociale interventie
  - O.a. Consequenties & attributies van hartziekte en behoefte aan informele en professionele ondersteuning geïnventariseerd (waaronder psycholoog)
- Patiënten vergelijken met / zonder Type D persoonlijkheidsprofiel
  - Combinatie van negatieve affectiviteit + sociale inhibitie
  - Gerelateerd aan slechtere KvL, prognose en consultatie

Eerste resultaten

- Vermoeidheid en slechte conditie / gebrek aan energie belangrijkste probleem
- Stigma / stempel: patiënt zijn
- Integreren zelfzorgactiviteiten in een druk bestaan wordt als problematisch ervaren (zelfzorg = burden)
- Patiënten zien stress als belangrijke oorzaak van hartziekte, maar denken doorgaans dit niet te kunnen veranderen

Eerste resultaten

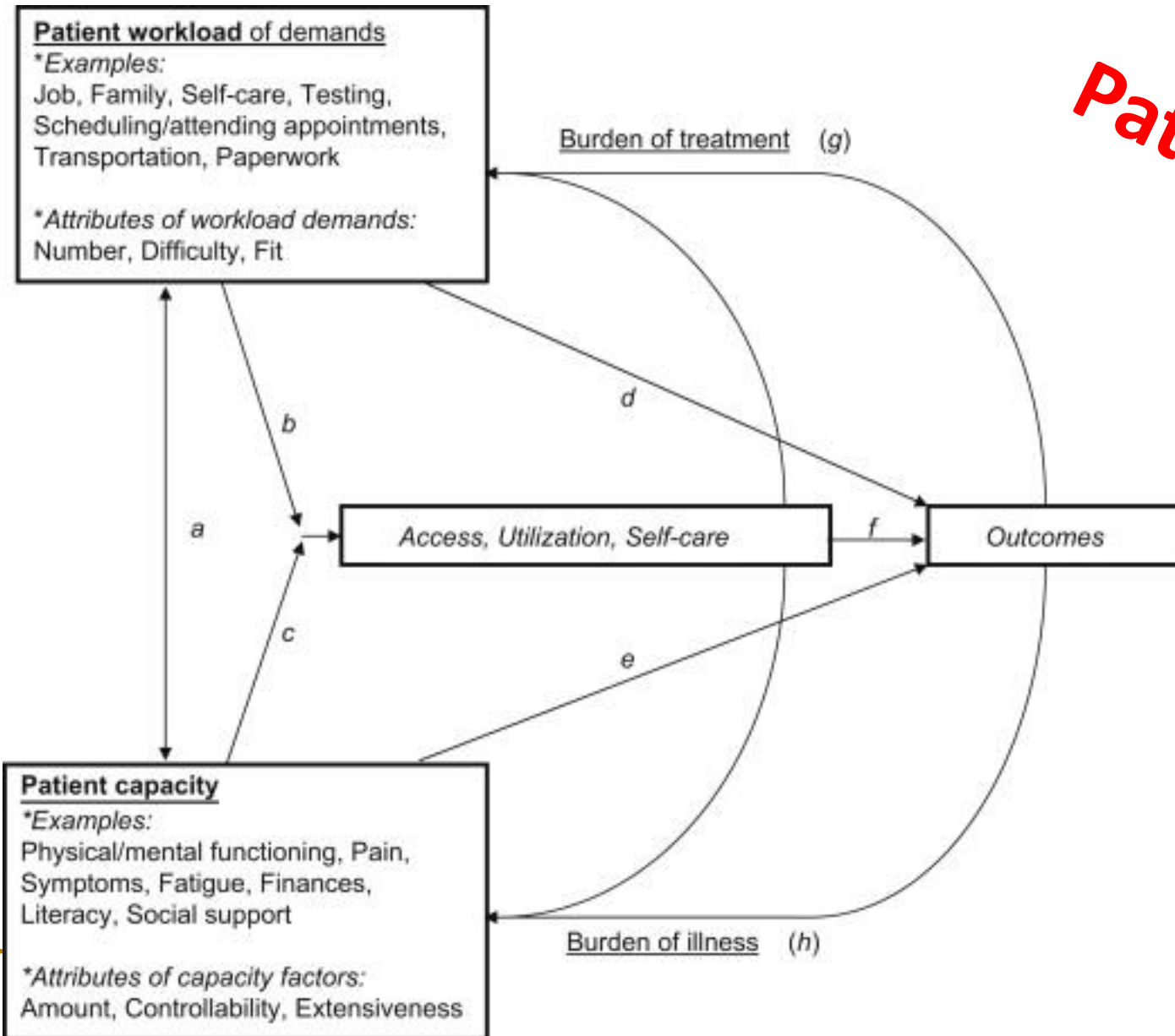
- Gebrek aan kennis over mogelijke rol van psycholoog
  - Belang van educatie
- Belang van ‘positief’ steunend systeem t.a.v. zelfzorgactiviteiten
- Behoefte aan laagdrempelige coach / casemanager:
  - Belangrijke rol van verpleegkundigen
  - Begeleiding, educatie en signalering
  - Gevaar van betutteling

Hoe krijg je het
falende hart
in beweging?

Cumulative complexity model

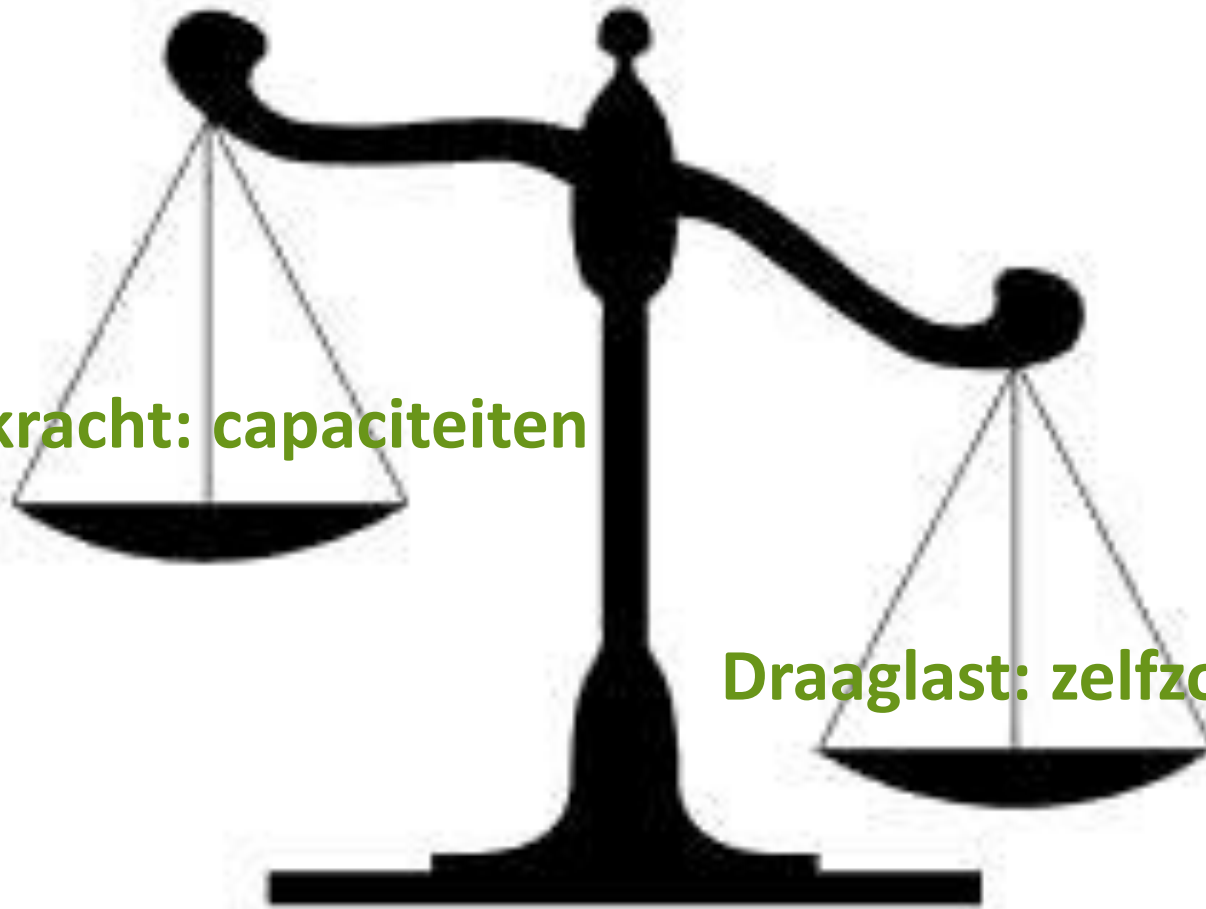

Patient complexity!

Shippee et al. J Clin
 Epidem. 2012; 65(10):
 1041-51.

Cumulative patient complexity model*

Draagkracht: capaciteiten

Draaglast: zelfzorgactiviteiten

Take home message

- Maak gebruik van gevalideerde psychologische en zelfzorg vragenlijsten, bijvoorbeeld:
  - European Heart Failure Self-care Behaviour Scale (EHFScB-9)
  - Depressie: PHQ-9, HADS, CES-D
- Denk ook aan positieve psychologische factoren:
  - Self-efficacy, positief affect, resilience (veerkracht)
- Streef naar combinatie van zelfrapportage en objectieve zelfzorgmaten
  - MEMS, registratiesystemen, telehealth, urine, bloedserum

Een aantal stellingen (ja = hand omhoog)

- Depressie hangt samen met slechte zelfzorg
- De mate waarin een patiënt zelfzorgactiviteiten uitvoert is gebaseerd op een bewust besluitvormingsproces
- Angst leidt tot goede zelfzorg
- Matige zelfzorg wordt veroorzaakt door een gebrek aan motivatie

Take home message

- De relatie tussen psychologische factoren en zelfzorg is niet zo eenduidig als doorgaans wordt aangenomen
- Complexe (en circulaire) processen
  - Bijv. vermoeidheid $\leftrightarrow$ zelfzorg
  - Interactie tussen meerdere factoren (klinisch, systeem, persoonlijkheid, emoties, kennis, mogelijkheden)
  - Rol van bewuste en onbewuste (motivationale) processen

Hoe krijg je een falend hart in beweging?

Het optimaliseren van HF zelfzorg vereist
een multidisciplinaire benadering

met aandacht voor de

capaciteiten en 'burden'

van de **individuele**, doorgaans **complexe HF patiënt**

= patient-tailored

Hartelijk dank voor uw aandacht

E-mail: d.e.f.kessing@tilburguniversity.edu / dionne.kessing@mmc.nl